

”En Tvilling-Nød fra Tyverne”.
Grundtvigs apologetik i ’Om den
sande Christendom’ og ’Om
Christendommens Sandhed’

Institut for Kultur og Samfund

Troels Nørager

ISBN: 978-87-7507-382-5
DOI: 10.7146/aui.180.138

'En Tvilling-Nød fra Tyverne'. Grundtvigs apologetik i *Om den sande Christendom* og *Om Christendommens Sandhed*

Lektor, dr. theol. Troels Nørager

Vestervang 40, lejl. 4023

8000 Aarhus C.

Tlf: 25 37 77 61

Mail: teotn@cas.au.dk

Abstract: The subject of the following article is N.F.S. Grundtvig's (1783-1872) apologetics as contained in his two major theological treatises 'On True Christianity' and 'On the Truth of Christianity' published in 1826-27. The particular focus is on Grundtvig's critique of reason and his concept of truth. Having outlined Grundtvig's ideas on the necessity and strategy of Christian apologetics, the article moves into a discussion of Grundtvig's highly polemical fight against his 'enemies', conveniently subsumed under the label 'rationalists'. In this discursive fight, Grundtvig's philosophical weapon is a pre-Kantian use of the principle of contradiction, while theologically he relies on a theological concept of truth informed by his favorite gospel of John. Together, this double background is responsible for what is probably the most salient feature of Grundtvig's apologetics, i.e. its markedly dualistic (either/or) character.

Key words: Grundtvig – apologetics – critique of reason – concept of truth – principle of contradiction -

Grundtvigs apologetiske hovedværk, *Om den sande Christendom* og *Om Christendommens Sandhed*, som forfatteren i sit efterskrift til den langt senere bogudgivelse poetisk kalder for 'en Tvilling-Nød fra Tyverne', har ikke fået den opmærksomhed i forskningen, som det fortjener.¹ Emnet, som angivet i titlerne, kan ellers dårligt være mere centralt, og teksten er alene i kraft af sit omfang berettiget til prædikatet 'Grundtvigs mest omfattende, systematisk-teologiske arbejde'. Så hvad kan være forklaringen på den noget lunkne, forskningsmæssige interesse? Én grund kan være, at 'Tvilling-Nøden' uretfærdigt er kommet til at stå i skyggen af det samtidige sensationsskrift, *Kirkens Gienmæle*. Desuden kan man formode, at nogle forskere har følt et vist ubehag over for den markant apologetiske dagsorden, der manifesterer sig i værkets form såvel som indhold. Men *apologetik* er nu engang et grundtræk ved Grundtvigs kristendomstænkning, og han benytter selv udtrykket 'forsvarsskrift' og

¹ Jeg vender tilbage til dette i artiklens sidste afsnit. Dobbelt-værket blev publiceret portionsvis i *Theologisk Maanedsskrift* i 1826-27. Alle citater og sidetal henviser til den tekst, der er optrykt i *Udvalgte Skrifter* (US), bd. IV.

henviser med tilslutning til oldkirkens apologeter. Der er altså gode grunde til at underkaste det apologetisk-polemiske hos Grundtvig en nærmere undersøgelse.²

I moderniteten har 'apologetik' ofte fået tillagt en pejorativ betydning, som om man vil forsvare en dårlig sag. Teologisk religionsfilosofi må ikke desto mindre vedkende sig et apologetisk anliggende, for så vidt som det drejer sig om at argumentere for kristendommens gyldighed – og om at relatere denne til samtidens udfordringer.³ Grundtvigs apologetik er såvel historisk som teologisk et vigtigt eksempel herpå. Formålet med nærværende artikel er for det første at vise, at en fornuftskritisk og polemisk apologetik er gennemgående i Grundtvigs systematisk-teologiske hovedværk. Det skyldes bl.a. det program, som han tidligt lancerer under mottoet 'at tage fornuften fangen under troens lydighed'.⁴ For det andet ønsker jeg, om end mere indirekte, at kritisere hidtidig forskning for at have overset eller forsømt analysen af dette særkende ved Grundtvigs skrifter.

1. Apologetikkens nødvendighed

En bærende opfattelse i dobbelt-værket er, at apologetik er en permanent nødvendighed, fordi den kristne tro altid er omgivet af fjender, der enten spotter eller latterliggør (jf til dette tema 565ff), søger at modbevise kristendommen, eller opstiller listige fælder (jf. 'en dobbelt snare', 607). Grundtvig er på det rene med, at apologetikken grundlæggende er et *filosofisk* anliggende; det drejer sig om kristendommens 'philosophiske Rimelighed' eller 'Forsvarlighed'. Samtidig har han et tvetydigt forhold til sagen: På den ene side hævder han, at *enhver* kristen bør indse apologetikkens nødvendighed, og på den anden side omtaler han specielt den filosofiske tvist som 'i øvrigt ufrugtbar' (606) og 'til Dommedag uendelig' (607).⁵

² Hvad angår det mere generelle spørgsmål om Grundtvigs kamp-retorik, foreligger der allerede interessante tolkninger inspireret af henholdsvis Derrida (Bosse Bergstedt) og Foucault (Uffe Jonas). Jeg henviser til Bergstedts og Jonas' bidrag til antologien *Grundtvig – nyckeln till det danska?*, redigeret af Hanne Sanders og Ole Vind (Göteborg: Makadam Förlag, 2003), 201-277.

³ Jf. Yossef Schwartz and Volkhard Krech (eds.), *Religious Apologetics – Philosophical Argumentation* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2004).

⁴ Et tidligt eksempel på denne formulering findes i 'Fortale til Nytaarsnat' (N.F.S. Grundtvig, *Værker i Udvalg* (Kbh: Gyldendalske Boghandel 1940), bd. I), hvor Grundtvig i et tilbageblik på sin åndelige krise skriver: "Det faldt mig endnu stedse for tungt, at tage Fornuften fangen under Troens Lydighed, jeg vilde selv undgrunde *hvorfor* Kristendommen var sand (...). Ved Guds Naade har jeg nu bøiet min Forstands Hovmod (...). Dette udelukker ingenlunde Grublen, men bestemmer den blot som en Stræben efter klarere Indsigt i Kristendommen, om hvis Sandhed ingen Tvivl kan være" (325). Som det fremgår, er Grundtvig altså blevet omvendt til et før-moderne *credo ut intelligam*. Få år senere, i dagbogen for 1815, kan han henvise til, at "min stadige Fordring, at Fornuften skal tages fangen under Troens Lydighed, er jo netop Anstødsstenen selv for de fleste kristelig sindede" (*ibid*, 101).

⁵ Om den almene forpligtelse hedder det, at "saa kan og skal dog enhver *Christen*, han være læg eller lærd, indsee, at Kirkens Tjenere bør afhandle denne Sag, baade for at ære den Sandheds Tro, vi alle bekjende, og for, med Guds Hjelp, at bortrydde de Hindringer for Troens Udbredelse, som i vore Dage findes hos mangfoldige meer og mindre Boglærde, hos hvilke Følelsen er

Baggrunden og den aktuelle udfordring udgøres især af den historisk-kritiske bibelforskning og den moderne, af tysk idealistisk filosofi inspirerede teologi. Grundtvig sammenfatter denne komplekse størrelse under den gennemgående betegnelse *rationalisterne* eller 'de rationalistiske teologer'. Det går fint i spænd med fornuftskritikken, men kan det virkelig være en adækvat betegnelse i en tid, der er præget af romantik og idealistisk filosofi?⁶ Mere dækkende er det utvivlsomt, når Grundtvig et enkelt sted opgiver skældsordet 'rationalister' til fordel for 'de kritiske Theologer' (448). Hvorom alting er: bibelkritikken og den moderne eksegesis har gjort troens fundament usikkert.⁷ Denne situation har ifølge Grundtvig bevirket, at der er opstået "et svælgende Dyb imellem, hvad *Luther*, og Fædrene med ham, kaldte Christendom, og hvad de Skriftkloge nu sædvanlig kalde saa" (445). Så hvor finder man *nu* den sande kristendom? Dette spørgsmål står i centrum for første del af dobbelt-værket og må afklares, førend man kan forholde sig til spørgsmålet om denne tros mulige sandhed.

For Grundtvig er det umuligt at leve med denne usikkerhed; han har behov for det sikre fundament, som han først forgæves søgte i Skriften og siden fandt i trosbekendelsen.⁸ I dobbelt-værket er der endnu en spænding mellem disse to ansatser. Mere vægt lægger Grundtvig dog på den utålelige situation, som Bibelens usikkerhed og teologernes strid har skabt for kirken, menigheden og den enkelte kristne. Han konstaterer, at det "selv for lærde Folk [er blevet] vanskeligt, og for Ulærde aldeles umuligt at komme til Vished om, hvilken saakaldt Christendom der er den ægte!" (446). Nu indebærer denne videnskabelige usikkerhed jo ikke, at de lærde vil bestemme, hvad folk skal tro, men sådan ser Grundtvig på sagen. Og han tager, sympatisk, folkets og menighedens parti imod eliten, mod hvad han ser som et eksegetisk pavedømme: "Vore Dages Skriftkloge er i dette Stykke, som i Flere, sædvanlig ægte Papister; thi vel tillade de Menig-Mand at læse Bibelen, da den nu engang, som dog Endeel af dem beklage, er kommet i Alles Hænder, men de indskiærpe med

trængt tilbage, og Forstanden eensidig udviklet i en uchristelig Retning; thi disse kan virkelig ikke troe, før de see, at Bjergene, som de philosophiske Himmel-Stormere have opkastet, kun er Flyve-Sand, som, saasnart *sund* Fornuft blæser paa dem, ryge bort fra Kirke-Dørren, og begrave Hexe-Mesterne, som fremkoglede dem, under sig" (606f).

⁶ I den forbindelse vil jeg mene, at hidtidig forskning alt for ubeset og ukritisk har accepteret at betragte Grundtvigs modstandere som (dumme og åndløse) 'rationalister'. Det gælder også opfattelsen af H. N. Clausen.

⁷ Grundtvig kan fx henvise til situationen "i vore Dage, da baade Skriftens Myndighed er undergravet, og dens Fortolkning bragt i det grueligste Vilderede" (532 og *passim*).

⁸ Jf. til spørgsmålet om 'det urokkelige' flg. citat: "Er imidlertid Christendommen en guddommelig Sandhed, som kan og skal føre os til Salighed og *Sandheds Erkjendelse*, da maa den være afpasset efter vor Tarv, saa vi forefinde Dens *Grund-Begreb* som noget uforanderlig Bestemt, hvorefter vi, ved Hjælp af Tænkningens evige uforanderlige Grund-Love, kan adskille det aabenbar U-Christelige fra det Christelige, og sættes paa et urokkeligt Stæde, hvorfra vi efterhaanden i vore Tanker kan ordne den ny aandelige Verden, som med den christelige Tro er skabt saavel i os som i hele den troende Menighed" (543).

al Flid, at Lægmand umuelig kan forstaae Bibelen" (446). Og det er galt, for "saasnart *Theologernes Meninger* skal gjælde for Christendom, da er Menigheden aandelig i deres Vold" (481).⁹

Lad os nu se på, hvordan Grundtvig sammenfatter, hvad stridens kerne er, nemlig *hvem* er de rette kristne, og *hvad* skal man bekende sig til for at være det:

Dog, vore Dages Theologer lade det sædvanlig ei engang være nok, at anmasse sig Navn af de rette, fornuftige, fordomsfrie, oplyste Christne, *skiøndt* de nægte Troens Indhold og saliggjørende Kraft, men paastaae, at netop *fordi* de nægte og bestride dette, *netop derfor* er de *rette Christne*, saa hvem der standhaftig vil bekiende og frimodig forsvare Troen paa *Jesum Christum*, som den i *Magt og Ære* guddommelige Frelser, vi, aldeles løsrivende os fra Verden, maae overgive os til, om vi skal blive salige, at hvem der bekiender og forsvaret det, er ingenlunde Christen, men en ligesaa *uchristelig*, som ufornuftig og menneskefiendsk *Fanatiker*, og, under saadanne Omstændigheder seer man let, det kun er Spørgsmaalet, hver der skal gjælde for *U-Christne*: de, der troe og bekiende, hvad *Jesus Christus* vil have troet og bekiendt i sin Menighed, eller de, der nægte, bestride og bespottet det" (456).

Den teologiske *løsning* på problemet og udfordringen finder Grundtvig i første omgang i det bibelteologiske stadi, som han ellers havde forladt i 1825. I *Om den sande Christendom* bruger han således megen energi på vise, at 'det apostoliske vidnesbyrd' (NT) er historisk pålideligt og skal tages bogstaveligt. I en sammenhæng, hvor han endnu engang omtaler udfordringen fra bibelkritikken, hedder det:

Under disse Omstændigheder synes virkelig ikke blot den christelige Kirke, men i det Hele Menneskets Saligheds-Sag at være i en fortvivlet Stilling (...) efterat Critiken har gjort Bibelen ubrugbar til at være det Lys i Mørket, for Læg som for Lærd, den var for vore lutherske Fædre. Det er nemlig klart, at naar *en Bog* skal oplyse os om Noget, vi *før ikke vidste*, da maa den forstaaes *bogstavelig*, det vil naturligviis ikke sige, uden Sands og Forstand, saa man river Ordene ud af deres Sammenhæng, eller tager dem i en Betydning, de kun vilde have, naar Talen enten ikke var guddommelig, eller var om andre Ting, thi det er kun at fortolke *bagvendt*; men *bogstavelig* saaledes, at man tager Ordene, som de falde, og spørger ei, om den Mening, de give, efter vort Omdømme, er rimelig eller urimelig, men kun om den er tydelig (507).¹⁰

⁹ Det er dog vigtigt at notere, at menigheden ikke selv har opdaget (eller oplever) denne fare. Den omstændighed får Grundtvig til at komme med flg. hjertesuk: "Give dog Gud, at Menighedens Øine maa oplades til at see den truende Fare, før det er for silde: til at see, hvorledes de rationalistiske Theologer, under bestandigt Skraal mod Hierarchie og Pavedom, fører alle, som følge dem, med tilbundne Øine, lige midt ind i Pavedommets Vederstyggelighed, skjøndt ofte uden selv at vide det; thi naar Blinde ere Blindes Veiledere, falde de, som Herren vidner, sammen i Graven" (481).

¹⁰ Tilsvarende hævder Grundtvig, at apostlene i deres vidnesbyrd er 'ufeilbare' (475).

I forbindelse med gennemgangen af det apostoliske vidnesbyrd henviser Grundtvig flittigt til *Johannesevangeliet*, der her som ellers i hans skrifter og prædikener spiller en helt dominerende rolle.¹¹ Herfra stammer også den *dualisme*, som udgør den teologiske baggrund for hans forkærlighed for 'modsigelsens grundsætning' (jf. nedenfor).¹² Dualismen og et skarpt enten-eller er i det hele taget gennemgående i Grundtvigs apologetik, der tilsigter at etablere og håndhæve et absolut *skel* mellem sand og falsk (eller 'gammel' og 'ny') kristendom.

Efterhånden trænges den bibelteologiske argumentation dog tilbage af den nyvundne kirkelige anskuelse og dens fokus på trosbekendelsen ved dåben. Det sker på de sidste sider af *Om den sande Christendom*, hvor Grundtvig endnu engang betoner, at "Menigheden trænger til hastig Hjælp, for at kunne afkaste det rationalistiske Pave-Aag, uden at blive til Priis for alle et fanatisk Anarchis rædsomme Udsvævelser" (514). Og så følger formuleringen af, hvordan han gjorde sin 'mageløse opdagelse':

[D]a fandt jeg, under Bekymringen for den adspredte Hjord (...), da fandt jeg *Vidnesbyrdet*, fuldgyldigt for os alle, for Læg med Lærd, det *levende Vidnesbyrd*, som gik fra Mund til Mund i Christi Kirke, uforandret gennem alle Omskiftelser, uafhængigt af alle Skoler i Christenheden, af alle Partier blandt de Skrift-Kloge, og nu var Sorgen slukt, nu var min Bedrøvelse forvandlet til Glæde, thi nu kunde jeg svare hvert Menneske, som spurgde mig, *hvad* der i Grunden var den sande, dvs: ægte Christendom, uden at forlange Tro paa min Ærlighed, end sige paa min Tro, min Kundskab og Indsigt (515f).

2. Fornuftskritikken

Vi skal kun få sider ind i skriftet, før Grundtvig – i forbindelse med en omtale af 'de kritiske Theologers' behandling af den historiske Jesus – tager fat på fornuftskritikken. Først giver han en lettere humoristisk karakteristik af, hvordan disse teologer mener, at Jesus "ved at bruge sin Fornuft bedre end de Fleste, blev en særdeles udmærket Mand og ret et Dydens Mønster, vanskelig at naae" (448). Dernæst anker han over, at når de taler om 'Fornuftens Rettigheder'

¹¹ Jf. 451f, 457, 461, 465 og 482ff. Hen mod slutningen af dobbelt-værket kalder Grundtvig dette sit yndlingsevangelium for "et bogligt Vidunder selv for dannede U-Christne" (714).

¹² Grundtvig skriver: "At nu imidlertid *Jesus* ingenlunde var af dem, der mene, Ja og Nei lade sig forene, hørte vi paa hans Ord, hvormed han erklærede, at hvem der *ei* var *med* ham, var *imod* ham, hvem der ei samlede med ham, adspredte, og han skildte sig desuden, som Gud Søn, paa det Skarpeste fra sine Fiender som Djævelens Børn, ja, sig selv som *Sandheden*, fra Djævelen, som *Løgneren* og *Løgnens* Fader, der ei havde Sandhed i sig, og han sagde bestemt: Ingen kan tjene to Herrer, og hvad der er *splidagtigt* med sig selv maa falde" (467).

i skriftfortolkningen, så mener de i realiteten, at "man har Lov til at gjøre Vold paa Skriftens Ord, naar man finder med alt for urimelige" (449). Grundtvigs modtræk, som også kendes fra de af hans skrifter, der kritiserer fornuften og den nye, tyske filosofi, består i at sige: Jamen, så fortæl mig dog, hvad der skal forstås ved fornuft, men det kan I jo ikke engang selv blive enige om! På dette sted udtrykker han det relativt forsigtigt: "thi deels maatte man jo først være aldeles enig om, *hvad* Fornuften er, og have beviist, at Alt, hvad den siger, er sandt, førend man enten kan afgjøre, *hvad* der strider mod Fornuften, eller med Føie gjøre den Strid til Løgnens Kiende-Mærke" (449).¹³ I den samme karikerende, lettere humoristiske stil hedder det senere om de rationalistiske teologer, at de "selv bekiende, de i Grunden slet ikke veed, hvad der er *evig sandt* om *aandelige* Ting, uden for saavidt det vel maa være evig sandt, at deres Fornuft, der intet veed, veed Alt, hvad der er værd at vide" (474).¹⁴

Efterhånden skærpes tonen dog, og i en sammenhæng, hvor Grundtvig klager over, "hvilket grueligt Spil der i de sidste Dage vidt og bredt i Christenheden er drevet med det gode [Jesu Christi] Navn, hvori efter Skriften alle Knæ skal bøie sig", kritiserer han de 'vantroe Skrift-Kloge', fordi de mener "i deres *egen Fornuft* at have en bedre Frelser, Mester og Ledsager, end Han, den *Korsfæstede*" (493). En form for kulmination nås, hvor Grundtvig karakteriserer rationalisternes fornuftsbegreb som "et Intet i Verden, et blot forgudet, sig selv modsigende Hjerne-Spind, altsaa hverken meer eller mindre end en *Afgud*" (529).

I denne forbindelse er det et interessant træk ved forsvarsskriftet, at vi flere steder får et indirekte indblik i, hvordan samtidens intellektuelle har reageret på Grundtvigs fornuftskritik. Han beretter således om, hvordan han og hans tilhængere "overvældes med de, *aandeligt talt*, meest ærerørige Ukvems-Ord, i det man kalder os Menneske-Hadere, Overtroens Tals-Mænd, og Mørkets Apostle" (494). Hvis dette er korrekt, så synes det altså ikke kun at være H.N. Clausen, der har haft god grund til at anlægge en injuriersag! Hvis vi en

¹³ Den samme strategi møder vi mere udfoldet i *Om Christendommens Sandhed*: "Vil man altsaa med Fornuften kuldkaaste Christi Kirke, maa man aabenbar allerførst see at komme paa Spor efter Fornuftens usporlige Gaade: Fornuft, og sige os ret klart, hvad den i Grunden er (...). Hermed har det nu vist langt Udseende, da de, der vil bestride vor Tro med den rene Fornuft, endnu ikke har kunnet blive enige om, hvad de egentlig forstaae ved Fornuften, men kun om, at den i Grunden er en *Ubegribelighed*, altsaa unægtelig ikke Gjenstand for klar Erkendelse, men kun for Tro og Tvivl, ligesom den guddommelige Sandhed, vi i Christo Jesu troende tilbede" (529). Interessant nok kendes dette træk også fra klassisk apologetik, hvor de kristne apologeter henviste til filosofernes uoverensstemmelse med hinanden. Jf. hertil Nils Arne Pedersen m.fl. (red.), *Kristendommens modstandere* (København: Forlaget Anis, 2011), 9.

¹⁴ Et andet sted kalder Grundtvig det 'barnagtigt', at man strides om, hvorvidt menneskets 'Tænke-Evne' skal kaldes 'Fornuft' eller 'Forstand' (han kender – eller accepterer – åbenbart ikke den emfatiske forskel, Hegel sætter mellem disse to), og så tilføjer han: "Jeg har derfor slet intet imod, at man nu helst fører Fornuften baade i Munden og i Pennen, naar det kun ikke skedte paa Forstandens og Sandheds Bekostning; men ikke nok dermed, at man sædvanlig ophøier og forguder et Noget, under *Navn af Fornuft*, som man enten ikke kan eller ikke vil sige, hvad er; men man taler og slutter sædvanlig, som om man blot behøvede at kalde Noget *fornuftigt*, for derved at gjøre det til en unægtelig Sandhed" (527).

stund forfølger dette tema, så ser vi et par sider senere, hvordan Grundtvig forbinder sig med de klassiske *apologeter* og med stolthed noterer, at kristendommen nu igen har fået apologeter, som "man ikke kunde slaae til Jorden med spodske Smil og djævelske Øge-Navne", nemlig at de var "slemme *Kiætttere, Sværmere, Freds-Forstyrre og Kirke-Fiender*" (497). Senere taler han om, at man "engang har sat sig fast i Hovedet, at jeg er og skal være blind for det naturlige Lys i Mennesket" og tillægger ham en 'Daarekiste-Philosophie', idet man "paastaaer, det er min Tro, at Mennesket er af Naturen et Fæ" (525), eller at han er "et Mørkhedens Barn, der nægter og bespøtter det naturlige Lys i Mennesket" (530). Så vidt altså Grundtvigs egen gengivelse af samtidens kritik af ham.

Er Grundtvig da under angreb, - er han tvunget til at forsvare sig? Det er der ikke meget, der tyder på. Tværtimod er det i 1810erne og 1820erne Grundtvig selv, der er på krigsstien. Man tænke her på de to polemiske 'Verdenskrøniker' (1812 og 1817), på striden med Ørsted - og naturligvis *Kirkens Gienmæle*. Efter hans egne udsagn gider de intellektuelle i hovedstaden ikke længere at diskutere med ham; de har forladt kamppladsen og han forsøger derfor med dobbelt-værkets polemiske apologetik at 'frembringe en smule rørelse i det døde hav' (US IV, 244). Ikke desto mindre føler han et behov for at forsvare sig mod anklagerne, og det gør han ved at præcisere sin fornuftskritik på følgende måde:

[M]en jeg tør dog haabe i det Foregaaende tydelig at have viist, *jeg protesterer kun mod den ravgale Paastand, at et unaturligt Mørke, under Navn af Fornuft, skal, til Trods for unægtelig Sandhed, gjælde for et soleklart, naturligt Lys, der, ved et umueligt Mirakel, forvandler alle dem, der ikke vil være dets blinde Tilbedere, til Mørkets Børn, og forvandler enhver modsat unægtelig Sandhed til Løgn og Tant! For en Sikkerheds Skyld gjentager jeg det: Ingen kan have mere sand Ærbødighed end jeg for det naturlige Lys, hvad enten man saa kalder det Fornuft eller U-Fornuft, men Ingen kan heller dybere end jeg foragte det aandelige Mørke, der, med Lys til Rang-Titel, spotter al virkelig, baade naturlig og over-naturlig, Oplysning om aandelige Ting, Ingen kan dybere end jeg foragte det falske Lys, der beviislig er Mørke, hvad enten det saa kalder sig Fornuft, eller Sandhed, eller Gud selv" (530).*

'Lys' er som bekendt et vigtigt og positivt ord i Grundtvigs kristendomstænkning. Derfor må han kæmpe om den rette forståelse af det, og denne forståelse er teologisk: Der findes i mennesket et 'naturligt Lys', som man bør have ærbødighed for, men lyset skyldes den skabte gudbilledlighed. Hvis man som rationalisterne selvstændiggør og hypotetiserer dette lys, så forvrænges det og bliver automatisk til 'det falske Lys'. Anderledes udtrykt: i gudbilledligheden er impliceret et afhængighedsforhold, og kun hvor det indsес og

anerkendes, får man det rette rangforhold mellem tro og (en underordnet og afhængig) fornuft. Sådan vil jeg tro, at man kan udlægge Grundtvigs program om at tage fornuften fangen under troens lydighed. Spørgsmålet, der rejser sig til denne løsning er naturligvis, om den peger i retning af en decideret før-moderne, thomistisk tankemodel, eller den faktisk repræsenterer en valid og berettiget fornuftskritik. En kvalificeret besvarelse af dette centrale spørgsmål forudsætter dog en langt mere omfattende undersøgelse af fornuftskritikken hos Grundtvig.

3. Apologetikkens strategi og tilknytningspunkt

I sin bestræbelse på at besvare indvendingerne mod kristendommen og undgå den snedige fjendes snare følger Grundtvig en overordnet strategi, som består i at skelne skarpt mellem *tro* og *teologi*: "efter denne Grund-Sætning er dette mit Christendoms-Forsvar affattet, og det bør derfor ikke undre Nogen, her ei at see forsvaret, hvad jeg maa henregne til min Theologi, og altsaa ei afhandle her, hvor det hverken er min eller nogen Andens Skrift-Klogskab, men alle Christnes Tro, jeg vil forsvare" (609). Af samme grund vil han pålægge sig selv en 'theologisk Selv-Fornægtelse', som består i "saa skarpt *som mueligt*, [at] indstregte det *Grund-Christelige*, Almeengyldige, Uforanderlige, som det Eneste, om hvilket vi paastaae, at *Det* skal Fjenden nu og altid nødes til at lade staae urokket" (609). Som enhver, der kender til Grundtvig, vil vide, er han dog ude af stand til at overholde dette løfte: Han er hverken ordknap eller nogen udpræget systematisk tænkner, men springer ofte og ubesværet fra ét emne til et andet. Af samme grund får dobbelt-værket karakter af et helt kompendium over Grundtvigs teologiske temaer.

For *hvem* er det af afgørende vigtighed at blive overbevist om den sande kristendom og dens sandhed? Ved besvarelsen af dette spørgsmål støder vi på et paradoks i Grundtvigs apologetik. Paradokset består i, at hele hans betydelige energi og retorisk-polemiske udfoldelser er rettet mod 'rationalisterne' samtidig med, at han godt er klar over, at de næppe vil lade sig overbevise. Tværtimod går hans bekymring og omsorg jo på *menigheden* og de ulærde. Hvilken vej eller strategi skal man da vælge? Grundtvig skelner mellem følgende

to:¹⁵ den lærd-videnskabelige (som han også kalder 'den rene Fornuft-Vei') og "den populære, praktiske, moralske, eller hvad man vil kalde den Vei, hvorpaa man ikke gaaer ud fra den udvortes, men fra den indvortes Erfaring, ei fra Christendommen som Noget, der kræver Tro, men fra Mennesket, som trænger til Christendom, og igjen mindre fra Hovedets Trang til Oplysning, end fra Hjertets Trang til Beroligelse, til et uforkrænkeligt Haab og en evig Trøst" (502). Ad den første vej vil man, indser Grundtvig, ikke kunne overbevise menigheden om den lutherske kristendoms ægthed. Så hvorfor ikke vælge *hjertet* og den menneskelige trang som tilknytningspunkt? Det er der også meget, der taler for, eftersom "hvem der ikke saaledes føler sin Trang til *virkelig* Synds-Forladelse, Gjenfødelse, og Himmel-Brev paa det evige Liv, han bliver i Grunden, i Aand og Sandhed, *aldrig Christen*" (503). Hertil kommer, at Grundtvig jo i sin egen åndelige kamp og omvendelse har erfaret det samme. Det ser han tilbage på i en interessant passage, der også rummer indslag af samtidskritik:

Saaledes synes da vi, som have troet og kjendt, at *Jesus er Christus*, den levende Guds Søn, vi, som have erfaret, at hvad Sjælen i sine helligste Øieblikke begjærede, hvad Hjertet i sin dybeste Grund sukkede efter: Rolighed under Livets Storme, Lys over Dødens Mørke, og aandelig Magt over Kjødets Lyster, at alt dette søgde vi forgjæves i os selv, forgjæves hos Verdens vise Mestere, men fandt det Altsammen hos *den Jesus Christus*, vore Fædre tilbad som Verdens guddommelige Frelser, fandt det Altsammen i oprigtig Tro paa *det Guds Ord*, vore Fædre kaldte saa, i levende Tilegnelse af *den Christendom*, de Ryggesløse bespottede, og de fleste Skrift-Kloge nuomstunder foragtede og forskydede" (503).

Når Grundtvig alligevel kommer til den konklusion, at han ikke kan nøjes med denne moralsk-psykologisk-subjektive vej (der faktisk antyder en generel religionsteori), så skyldes det hans erkendelse af *syndens* realitet.¹⁶ Såvel den daglige erfaring som historien lærer os, hævder han, at hvis man blot går ud fra den religiøse trang, så er man udsat for 'tusinde Arter af Selv-Bedrag' (504). Der er ganske enkelt brug for noget *objektivt*; vi må vide, *hvad* den sande kristendom er og *hvor* vi kan finde den. Vi er med andre ord kastet tilbage på behovet for en urokkelig og samtidig let fattelig sammenfatning af den kristne tros indhold:

¹⁵ Som det vil ses, bringer disse to veje tankerne på Kant og hans forankring af troen i den praktiske fornuft. Distinktionen mellem teoretisk og praktisk fornuft dukker i øvrigt op s. 576.

¹⁶ "[N]aar man gaaer ud fra den aandelige Trang, man *føler*, da gaaer man aabenbar ud fra det *Dybeste*, men ogsaa fra det *Dunkleste* i Mennesket, og dette dunkle Dyb, *Hjerte-Dybet*, maatte da være aldeles reent og ubesmittet, dersom vi, ved udelukkende at følge de deraf opstigende Længsler og Drifter, altid skulde søge og gribe det Sande" (505). Og han fortsætter på næste side: "Men er nu Mennesket fordærvet, er han en *Synder*, saa følger det af sig selv, at netop i det dunkle Hjerte-Dyb er Synden mægtigst, da den *der* endogsaa er ukjendelig ved Naturens Lys" (506). Skabelsestanken spiller ingen nævneværdig rolle i dobbelt-værket; kun et enkelt sted hedder det, at "vi med Forundring opdage Brud-Stykkerne af det Guds-Billede, hvori vi ere skabte" (582).

trosbekendelsen. Det går ifølge Grundtvig grundlæggende galt, hvis mennesket mener at have nok i 'sit eget indvortes lys', og så kan det i og for sig være ligegyldigt, hvilken af de to mulige afveje (hovedets eller hjertets), men bevæger sig ud af.

På baggrund af denne problematisering af et psykologisk-antropologisk tilknytningspunkt kan vi konstatere, at Grundtvig her holder sig til samme dobbelte forsvar som i sine øvrige skrifter: det historiske vidnesbyrd og modsigelsens grundsætning. Hvad det første angår, er han overbevist om (hvilket også præger hans historiske skrifter), at *kirkehistorien* udgør et mægtigt, samlet vidnesbyrd om både, hvad der er sand kristendom og dennes sandhed (= dens mageløse virkninger).¹⁷ Den anden del af den apologetiske strategi, modsigelsens grundsætning, vil blive belyst lidt nærmere nedenfor.

4. Sandhedsbegrebet og modsigelsens grundsætning

Hvorfor er apologetik (og polemik) et så dominerende tema hos Grundtvig? Som nævnt kan den vægt, det har i hans skrifter jo ikke forklares ud fra den faktiske historiske kontekst, - altså angreb på ham selv, på kirken eller kristendommen. En del af svaret kunne være, at Grundtvig *konstruerer* en kontekst, hvor kristendommen (og afledt heraf: kirken, menigheden, præsterne og ham selv) konstant er under angreb, altså en tanke om den evige kamp og krig, som retfærdiggør drastiske modforholdsregler. En subtil del af denne konstruktion er, at netop når der tilsyneladende er fred og ligegyldighed, er faren allerstørst.¹⁸

Grundtvigs sandhedsbegreb grundlæggende teologisk. Når han skal udtrykke, hvad kristendommen drejer sig om set fra den enkeltes perspektiv, benytter han ofte det rationalistisk klingende 'Sandhed til Salighed'. Ulige vigtigere er dog som allerede antydet indflydelsen fra *Johannesevangeliet*. Her finder man nemlig både lighedstegnet mellem Kristus

¹⁷ "Saasnart vi nemlig indsee, at det er et *troværdigt Menneske-Vidnesbyrd*, vi behøve, for at blive sikker paa, hvilken saakaldet Christendom der er den sande dvs: ægte, da veed vi ogsaa, hvor et saadant Vidnesbyrd maa være at finde, thi det maa nødvendig findes i Kirkens Historie, saa sandt den christelige Kirke har en Historie, hvad den umuelig kunde have, dersom Ingen havde vidst, hvad Christendom var; thi da havde den hverken kunnet bekjendes eller bestrides, og endnu mindre udrettet Noget, som var værdt at mindes" (511).

¹⁸ "[T]hi er *Ligegyldighed* for aandelig og evig *Sandhed*, er det *Christendommens farligste Fjende*, da maa den nødvendigvis være Sandheds Tro, og da opgaar der et skinnende Lys over dens Krigs-Historie; thi at det *sande* Fredens Evangelium umuelig kan have Fred i Verden, saa længe der er *Løgn* til, og at det umuelig kan mægle Fred mellem Sandhed og Løgn, er jo dog indlysende!" (578).

og sandhed ('Jeg er vejen, sandheden og livet') og den kosmiske kamp mellem sandhed og løgn.¹⁹ Begge dele (samt modsætningsforholdet mellem kristentroen og 'Verden') udgør grundpiller i Grundtvigs teologi. Det er ganske enkelt hans præmis, at kristendom = Sandheden (520; 566 og især 577: 'Christendommens og Sandhedens Sag er én og den samme') og at sandheden kun er én (529). Ikke desto mindre har vi forskellige sandhedsteorier og mulige definitioner af sandhedsbegrebet. Det forholder Grundtvig sig ikke til; tværtimod insisterer han på, at der kun findes ét sandhedsbegreb, hvis indhold er defineret ud fra, hvad han ynder at kalde for 'Sandhedens Grund-Lov' (528), nemlig 'modsigelsens grundsætning' (*principium contradictionis*, herefter: MG).²⁰ Grundtvig er med andre ord overbevist om, at han kan få et teologisk og et filosofisk sandhedsbegreb til at gå hånd i hånd. Men det er for en nutidig betragtning netop problemet.

I forbindelse med dette tema kan vi se på en interessant passage, hvor Grundtvigs kamp for at finde den sande kristendom og at kunne godtgøre dens sandhed er koblet sammen med såvel den mageløse opdagelse som MG. Grundtvig beretter, hvordan han først ledte i *historien* "om det store Vidnesbyrd for Christendommens Sandhed (...) og opdagede virkelig, at Spørgsmaalet om den ægte Christendom var reent historisk" (522). Og så fortsætter han på næste side: "Endelig hviskede en god Engel til mig: hvi leder du om det Levende hos de Døde!" (523), hvorefter han beskriver selve opdagelsen af trosbekendelsen på følgende måde:

Saaledes fandt jeg da, visselig ikke ved min Skarpsindighed, men ved et saadant *Lykke-Træf*, som kun kan times dem, der har en Tro, Forsynet finder det Umagen værdt at værne om, saaledes fandt jeg det *levende, høirøstede Vidnesbyrd* om, hvad der er den sande Christendom, som har den besynderlige Egenskab, at Modstanderne, som vil hedde Christne, ei kan modsige det, uden klarlig at modsige sig selv, hvilket, som bekjendt, er den unægtelige Sandheds usvigelige Kjende-Mærke! (523).

MG kan føres helt tilbage til Aristoteles, og den gælder som et alment princip i logikken.

Grundtvig forankrer filosofisk dette princip i *selvbevidstheden*: "naar jeg derfor siger: jeg er til,

¹⁹ Det kosmiske perspektiv findes antydnet i flg. passage: "da der beviislig mellem Sandhed og Løgn er ingen Middel-Vei, men kun en bundløs Afgrund, hvoraf Løgnen er opsteget, og hvori den stræber at styrte Sandhed" (570f). Senere (568) kan han sige, at kristendommen er "den rene *Sandheds* Tro, der umuelig kan have Fred, saalænge der er *Løgn* i Verden".

²⁰ Grundtvig definerer et sted denne 'Sandhedens Grundlov' på følgende måde: "at hvad der ikke kan paastaas uden Selv-Modsigelse, *det* kan heller ikke tænkes i Sandhed eller forsvares uden Falskhed, saa det er haandgribelig Løgn, og hvad derimod ikke kan nægtes uden Selv-Modsigelse, det kan heller ikke mistænkes uden Falskhed eller bestrides uden Løgn, saa det er soleklar Sandhed." (US IX, 353, her citeret fra Henning Høirup, *Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse* (Kbh: Gyldendal 1949), 372.

da erklærer jeg det ligefrem for en Løgn, om man vil sige, jeg er ikke til" (526). Opdagelsen og brugen af MG går hos Grundtvig tilbage til tiden omkring 'Verdenskrøniken' 1814, hvor han annoncerer, at han vil gøre MG til 'de Christnes Løsen'.²¹ MG spiller da også en gennemgående og central rolle i Grundtvigs skrifter, og der er næsten ingen grænser for, hvor store forventninger, han knytter til anvendelsen af dette hans primære, religionsfilosofiske værktøj. Målt på disse markante ambitioner må resultatet siges at være påfaldende magert: I 'Tvilling-Nøden' kommer Grundtvig, trods alle sine anstrengelser, ikke længere end til den sikkerhed og fortrøstning, der ligger i, 1) at der i kristentroen ikke er noget, der *strider* mod unægtelig sandhed, og 2) at troen (og trosbekendelsen) derfor kan hævdes som *mulig sandhed*. Om troen og dåben ('Sandhedens eneste Vilkaar') hedder det således, at "hvad der ei beviislig strider mod unægtelig Sandhed, det *kan være sandt*, og er ligesaavel Gjenstand for *Tro* som for *Tvivl!*" (528, jf også 530).

5. Polemikkens form og sprogbrug

Vi har ovenfor set på den polemiske apologetiks indhold; nu gælder det nogle iagttagelser vedrørende form og stil. Det første, der falder i øjnene, er, at Grundtvig gennemgående (og for hyppigt til, at det giver mening at komme med henvisninger) omtaler modstanderne som 'Fjenden'. Svarende til dette, såvel som til det dualistiske kamp- og stridsmotiv), finder vi, at tekstens bærende metafor er 'krig' (belejring, angreb, krigslist, soldater, nedlægge våbnene, fredsslutning, etc).²² Lad mig illustrere denne krigsmetaforik med et enkelt, længere citat:

Forblindede var vi, og klog var Fienden, men klogere var Herren; Han fangede de Trædske i deres egen Kløgt og gjorde deres Viisdom til Daarskab! Fra alle Sider, og under alle muelige, selv de mest blændende, glimrende Skikkelser, brød Fienden ind i det hellige Land, Grændse-Fæstningerne var forladte, Krigs-Konsten forvandlet til tom Exercits, Hæren for det meste Leie-Tropper, som flygtede ved første Tørning, Høvdingerne indviklede i smaavurne Familie-Feider, Folket snorksovende, og Hoved-Staden en let Erobring; saa var det, og desuagtet skjalv Fienden, saasart Kors-Banneret hævede sig, og Basunen sammenkaldte de faa adspredte, og uøvede, men trofaste Strids-Mænd, dog tør Fienden ei møde os i aaben Mark, og neppe gjøre os Hoved-Staden (Skriften)

²¹ Høirups hovedtese er, at MG er Grundtvigs 'teologiske aksiom'. Jeg mener, det ville være mere adækvat at kalde det for hans primære, apologetisk-religionsfilosofiske værktøj. Det er i øvrigt Høirups fortjeneste at have vist, hvordan Grundtvigs brug af MG er inspireret af hans lærer Børge Riisbrigh, samt af før-kantisk filosofi (Leibniz og Wolff).

²² I George Lakoffs og Mark Johnsons kognitiv-semantiske metafor-teori udgør metaforen 'ARGUMENT IS WAR' hovedeksemplet. Jf samme, *Metaphors We Live By* (Chicago: Chicago University Press 1980). Man ville skulle lede længe efter en bedre forfatter til at illustrere dette end Grundtvig!

stridig, men forskanser sig i Hulerne, og synes kun at trøste sig med, at naar vi er døde, skal vore Børn være lettere at kyse, eller dog at besnære" (554).

En anden gennemgående betegnelse på modstanderen er 'de Skrift-Kloge', og i polemisk sammenhæng implicerer det jo den opfattelse, at Grundtvigs aktuelle strid svarer til Jesu stridssamtaler i evangelierne.²³ Endelig placeres modstanderne som den 'ny' og 'falske' kristendom *versus* Grundtvigs position, der er i overensstemmelse med 'Fædrene og Luther'.²⁴

På baggrund af MG kan vi konstatere, at Grundtvig har en ambition om at kunne 'bevise' kristendommens sandhed – oven i købet 'soleklart', skønt det reelle resultat som nævnt bliver mere beskedent. Ordene 'bevis' og 'bevise' forekommer med en bekymrende hyppighed i Grundtvigs skrifter – og ikke mindst her i dobbelt-værket. Især bliver det problematisk, når Grundtvig med matematikken som forbillede mener at kunne føre matematiske beviser i marken: "Derfor lader det sig mathematisk bevise, at *den ny Christendom*, der sætter hele sin *Christelighed* i sin Protest mod den Gamle, er, som *Christendom* betragtet, idel Løgn og Falskhed" (573; jf også 574 og 577). I princippet skelner Grundtvig, i god overensstemmelse med sin dobbelte, apologetiske strategi, mellem at 'bevise' (MS) og 'bevidne' (historiens vidnesbyrd), men i hvert fald et enkelt sted er han ved at blande dem sammen:

Men triumpherende sige vi til Fienden: *derfor* lykkedes det ikke heller, derfor har ogsaa det historiske Beviis [sic!] dvs: Erfaringens Vidnesbyrd til Christendommens Ære nu vundet en mageløs Klarhed, som, i det Mindste for alle Boglærde, maa gjøre det indlysende, at Christendommens og Sandhedens Sag er een og den samme" (577).

Det sidste emne, jeg gerne ville tage op i forbindelse med polemikkens form, er den lange og interessante, fingerede dialog mellem 'Præsten' og 'Loke', som i anden del af dobbelt-værket skal tjene til at 'afbevise' de mest gængse, filosofiske indvendinger mod kristendommen. Dialogen falder i to afdelinger og fylder i alt ca. 45 sider, så behandlingen af den må helliges en særskilt artikel.²⁵

²³ For god ordens skyld skal det dog indrømmes, at Grundtvig også kan benytte udtrykket 'Skriftkløge' mere neutralt, herunder om sig selv.

²⁴ Jf. 'Luther og vore Fædre' (446), 'Vore Fædres Christendom' (469) og 'Fædrene med Luther' (471; 478). Grundtvigs positionering af sig selv i forhold til Luther er i det hele taget et centralt emne, også her i 'Tvilling-Nøden'.

²⁵ Jf. Troels Nørager: Præsten og Loke: Grundtvigs apologetiske dialog i 'Om Christendommens Sandhed', *Grundtvig-Studier* 2012, 33-63.

6. Grundtvigs 'Efterskrift' fra 1865

Der knytter sig en naturlig interesse til det efterskrift, som den godt 80-årige Grundtvig forfattede i forbindelse med dobbelt-værkets udgivelse som bog ca. fire årtier senere. Har han samme opfattelse som tidligere, eller er der i mellemtiden sket væsentlige forskydninger? Lad os begynde med hans indledende tilbageblik og vurdering, der kræver et længere citat:

Det er jo en gammel Afhandling, en Tvilling-Nød fra Tyverne, som her bydes Danske Læsere, og, som *Strids-Skrift* betragtet maa jeg selv ikke blot kalde det *forældet*, men *forfeilet*, og naar jeg da alligevel ikke blot tillader Optrykningen, som jeg ingen Ret havde til at forbyde, men billiger den som i mine Øine gavnlig og betimelig, da er det, fordi dens Uduelighed til Strids-Skrift er nu i mine Øine ingen Feil, men et Fortrin ved et christeligt *Forsvars-Skrift*, da et saadant er bedre, jo mindre det er stilet paa at overbevise og giendrive, endsige da forbitte Modstanderne, naar det kun er desmere egnet til at dække og *skærme Stalbrødrene*. Dette er nu i mine Øine Tilfældet med nærværende Skrift, der, fra først til sidst, er lagt an paa at vise, hvor uskyldig og angerløs en *luthersk-christelig Præst* er, naar han paa den ene Side fremstiller den oprindelige, af os Alle ved Daaben *bekjendte Christendom* som *Menighedens eneste Troes-Regel*, hvorefter ogsaa de *Skriftkloge* skal rette sig, og paa den anden Side dog vedkender sig (...) den lutherske Theologi (...) uden dog at ville binde sig til de i *Luthers Skole* herskende Meninger om *Bibelen* (724).

Den fortolkning, Grundtvig her lægger ned over teksten, er ikke ganske klar: Han kritiserer sit skrift for at være både 'forældet' og 'forfejlet' (uden dog at sige klart hvordan og hvorfor), men forsøger så samtidig at vende dette deficit til et fortrin. Han synes at være blevet mere rolig med alderen: Lysten til at strides og 'forbitte Modstanderne' er aftaget, og hans mere beskedne intention går nu ud på at kunne 'skærme Stalbrødrene' (dvs hans ligesindede). Sammenlignet med kampånden fra 1820erne er tonen nu mere forsigtig og defensiv ('hvor uskyldig og angerløs', etc). Efterfølgende kommer han lidt nærmere ind på to områder, som han i 1865 vil tage afstand fra: Det første er skriftets forsvar af den luthersk-kristelige præst og hans 'Bibel-Læsninger' (hentyder han her til den lange dialog mellem 'Præsten' og 'Løke?'); det kan han ikke længere stå inde for, men det kan, mener han, tjene til at minde 'Venner og Stalbrødre' om, "at hverken er jeg *ufeilbar*, ikke heller vil jeg paa nogen Maade *gælde derfor*, hvad dog selv de bedste *Romerske* og *Engelske Bisper* og *lutherske Præster*, ligefra *Ignatius-Brevene* til *nærværende Afhandling* paa en vis (selvmodsigende) Maade har villet" (725). Det andet punkt, hvor Grundtvig øver selvkritik, drejer sig om "det Skiel, der vel er sat, men kun daarlig sat mellem *Herrens* eneste Saligheds-Midler 'Daaben og Nadveren' og 'Indvielsen' af

Bisper og Præster" (725). Hvad det sidste angår, er Grundtvig med tiden blevet langt mere kritisk,²⁶ og han lægger nu i endnu højere grad vægt på hensynet til menigheden og dens fællesskab. Og her kommer så indholdet af, hvad han især vil lægge sine tilhængere på sinde:

Saa være det da alle mine christelige Læsere vitterligt, at hvad man end kalder min *Oplysning* om Vorherres *Jesu Christi Menigheds Troes-Regel, Saliggjørelses-Orden* og hele *Stilling til Jesus som Christus* (Messias), den levende *Gud-Søn* og sande *Menneske-Søn*, til hans *Aand* og hans evige *Munds-Ord*, der ei skal forgaae med Himmel og Jord;²⁷ enten man kalder den *Grundtvigianisme* eller *kirkelig Anskuelse, Opdagelse* eller *Opfindelse, Aabenbaring* eller *Opdigtelse*, (...) saa hverken er dog denne *Oplysning* meddeelt eller maatte meddeles som en *christelig Troes-Artikel*, men kun som en *aandelig Oplysning* (...) Gienstand for Menighedens og dens enkelte Medlemmers *fri Tro*" (726).

Citatet afspejler tydeligvis en tid, hvor grundtvigianismen er etableret, og hvor hovedmandens ophøjede status foranlediger ham til at præcisere, at hans teologi skal opfattes om en 'åndelig oplysning' og ikke som en trosartikel.

Herefter går Grundtvig ind på det, der var centralt i dobbelt-værket, nemlig 'Spørgsmaalet om den ægte, apostoliske Christendom', og han sammenfatter (imponerende klart) sin opfattelse i formuleringen "min Forkyndelse af Christi Evangelium, som aldeles sammensmelter med den troende Menigheds uafbrudte Vidnesbyrd fra Arildstid" (728). Grundtvig omtaler herefter nogle kritiske indvendinger imod denne hans opfattelse; den eneste 'fornuftige', mener han, ville være den, at menigheden var uægte og falsk, altså et kættersamfund. Men kan man overhovedet tale om 'menigheden' i éntal? Det mener Grundtvig, ligesom han støtter sig på et historiesyn, der implicerer, at den *sejrende* menighed også er den *sande*. En anden kendt indvending er naturligvis den, som en stor del af Grundtvigs forfatterskab er rettet imod, nemlig at Skriften trods alt må have prioritet som et mere gyldigt og troværdigt vidne end den kristne menighed. Grundtvig finder denne påstand "saa latterlig selvmodsigende, at den kun lader sig forklare deraf, at Spørgsmaalet om den *ægte*, apostoliske *Christendom* for de hølærde Mænd slet ikke, som for os, er en *Livs*, en *Troes* og en *Saligheds Sag*, men kun hvad man kalder en *videnskabelig Opgave*, ganske af samme Slags som Spørgsmaalet om den *ægte Sokratiske Tankegang*" (729).²⁸

²⁶ Som uddybning til dette punkt se Høirup 1949, 287.

²⁷ 'Munds-Ordene' (dåbspagten, fadervor, fredlysningen og indstiftelsesordene) står centralt i efterskriftet og omtales også s. 727 og 732.

²⁸ Grundtvig er dog i 1865 langt fra at ville nedtone Skriftens betydning. Tværtimod gælder det om, i en ugudeligt tid med "mange gamle og ny videnskabelige (gnostiske) Vildfarelser (...), at Menighedens *Lærere*, naar de ikke blot opgiver, men

Det forekommer mig at være en meget væsentlig distinktion, der bidrager til at forstå Grundtvigs hele apologetiske projekt som en kamp, der for ham selv netop er en livs-, tros- og salighedssag. Men det må samtidig være relevant at spørge, om distinktionen skal forstås som en nødvendig modsætning, eller om man ikke også kunne tænke sig en frugtbar kombination? I Grundtvigs tilfælde tyder materialet for mig at se på, at opfattelsen af forholdet som en *modsætning* (der i så udtalt grad præger hans polemiske apologetik) er *prisen*, han betaler for den sikkerhed (det 'urokkelige'), omvendelsen til gammeldags kristendom havde givet ham.

I indledningen til dette afsnit blev spørgsmålet stillet, om efterskriftet rummer væsentlige forskydninger i forhold til det 40 år tidligere dobbelt-værk. Svaret er et både – og. Kontinuiteten viser sig såvel i en skarp kritik af det 18. og 19. århundrede som i spor af MG ('den unægtelige Sandhed'). Forskydningerne manifesterer sig dels i en langt stærkere betoning af *Helligånden* ('Sandhedens Aand'), dels i fremhævelsen af "det til *Grund* for Skriften liggende *Munds-Ord*" som den nødvendige 'Prøvesteen' (732). Alt i alt naturlige accent-forskydninger i et meget langt forfatterskab, men så vidt jeg kan se ikke noget, der gør det plausibelt at statuere et 'brud' eller en afgørende kursændring.

7. Afslutning og perspektivering

Jeg hævdede i indledningen, at Grundtvigs 'Tvilling-Nød' ikke har fået den opmærksomhed i forskningen, som den rettelig fortjener; men dermed være naturligvis ikke sagt, at værket ikke har været genstand for behandling. Holger Begtrup bruger således i bogen *Grundtvigs danske Kristendom* 35 sider på at parafrasere dobbelt-værket i form af en citat-mosaik. I indledningen til sin gennemgang skriver han:

Fra Januar 1826 begyndte Grundtvig at offentliggøre en lang Række Artikler i 'Theologisk Maanedsskrift': *Om den sande Kristendom* og *Om Kristendommens Sandhed*. Da han i 1865 lod dem optrykke, udgjorde de i Bogform 432 Sider, og dette Skrift betragtes endnu af mange som hans theologiske Hovedværk. – Men det maa understreges, at det kun giver et Billede af hans kirkelige Anskuelse i dens første Fase, og at det kun behandler

forkaster *al Bogstav-Indblæsning* og *Hexe-Læsning*, dog holder urokkelig fast ved den profetiske og apostoliske Skriffs *Ufeilbarhed* og *Uundværlighed*, som den *Helligaands Lære-Forskrift*" (731).

Emnet fra dets tankemæssige Side. Trods dets rige Indhold maa det derfor ikke opfattes som en udtømmende Kilde til Oplysning om Grundtvigs ejendommelige Syn paa Kristendommen.²⁹

Hvad der falder i øjnene her, er, i hvor høj grad tolkningen af Grundtvig er farvet af den kirkelige anskuelse, altså spændt for en eksklusivt teologisk dagsorden. Det samme kan iagttages i Høirups disputats, *Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse*. I det knap 100 sider lange afsnit 'Grundtvig som Apologet' har Høirup fortjenstfuldt fremstillet da mange apologetiske udkast, som findes i Grundtvig-registranten. 'Tvilling-Nøden' behandles noget senere i Høirups bog (278-300), og også her er alt lagt an på den kirkelige anskuelse og Grundtvigs opgør med 'Skriftprincippet' – uden at Høirup dog mener, at dette opgør gør Grundtvig mindre luthersk. Hvorom alting er: Det hele tolkes som et indre-teologisk anliggende, og man skal ikke blot være dialektisk teolog, men også have gjort en særlig 'erfaring' for at kunne tolke Grundtvig ret, som det fremgår af følgende, ganske vist lidt kryptiske citat: "Man lærer et Menneske at kende gennem hans Erfaring, ikke gennem hans Tanker (Vilh. Grønbech). Saa meget er sikkert sandt, at staar man helt fremmed overfor denne Grundtvigs Erfaring af Bærekraften i Menighedens korporative Vidnesbyrd ved Sakramenterne, gaar man forgæves til hans Teologi" (281).

Det polemiske hos Grundtvig søges nedtonet, og hans iver for at 'bevise' bliver drejet til, at han netop skulle *tage afstand* fra at ville bevise troens sandhed (fx 291), ja Høirup fremhæver endog "den Nøgternhed, der særkender Grundtvigs teologi" (292) samt hans "aldrig hvilende Nidkærhed for at bestemme den kristne Aabenbaring objektivt" (296). Og lidt senere hedder det:

For Grundtvig staar og falder alt med "den *levende*, alt Modsæt udelukkende, *christelige* Tro". Ogsaa herudfra forstaar vi, at Modsigelsens Grundsætning blev hans teologiske Aksiom, Slagsværdet, der ubønhørligt hugger alle 'Naturindbildninger' om Gud ned, som udgiver sig for Kristendom. Nej, Kristendom er noget ejendommeligt og bestemt, fra alt andet kendeligt (297).

Man går altså stort set forgæves til Høirup, hvis man forventer at finde en kritisk vurdering af MG.³⁰ Han hovedtese er jo også netop (jf disputatsens undertitel) at gøre denne til Grundtvigs

²⁹ Holger Begtrup, *Grundtvigs danske Kristendom* (Kbh: Gads Forlag 1936, Bd. I), 47f.

³⁰ Det bør dog krediteres Høirup, at han i en fodnote med rette gør opmærksom på, "at hvor Kontradiktionsprincippet fremhersker, kommer *det dialektiske* til at træde i Skygge (...). *Dialektiker* var Grundtvig ikke; efter hans Ordbog betyder dette Ord *Haarkløver*, og saaledes betegner han Hegel og Kierkegaard!" (290).

teologiske aksiom. I dette ligger for Grundtvig bl.a. tilknytningen til dåbspagten med forsagelsen af Djævelen. Og Høirup tilføjer begejstret:

Saa inderlig er Formælingen af den johannæiske, genuint nytestamentlige Dualisme og den Riisbrighske [Grundtvigs filosofiske lærer, TN] Filosofis første Grundsætning gennemført i Grundtvigs Daabsteologi. Det turde være den højeste Ære, der nogensinde i Teologiens Historie er vist Kontradiktionsprincippet! (Høirup 1949, 372).

Man ser, at vi her har bevæget os langt væk fra en anerkendelse (som faktisk også var Grundtvigs) af, at apologetikken er et *filosofisk* anliggende. Som kritisk modspil til dette teologiske 'tagen førergreb' på Grundtvig vil jeg derfor hævde, at en vurdering af apologetikkens berettigelse og vellykkethed primært må være en *religionsfilosofisk* opgave.³¹

I indledningen rejste jeg desuden spørgsmålet, om Grundtvigs apologetik er overvejende klassisk eller moderne? Han viderefører flere træk fra den *klassisk* apologetik: I overensstemmelse med sin gentagne bekendelse til 'Fædrenes Tro' henviser han gerne til de tidligste apologeter (Justin, Irenæus m.fl), og han kan med begejstring tale om, hvordan vi nu igen har fået apologeter – underforstået: som Grundtvig selv! (497). Et før-moderne træk viser sig desuden i Grundtvigs dominerende fokus på at 'bevise' kristentroens sandhed. Og endelig kan man pege på, at Grundtvig flere steder benytter udtrykket 'Troes-Regel' (*regula fidei*) (fx 475 og 478, samt endnu i efterskriftet, 724). Det *moderne* ved Grundtvigs apologetik viser sig måske primært i resultatet: at troen kun kan hævdes som *mulig* sandhed, men også deri, at han overvejer et *antropologisk* tilknytningspunkt. Mit svar på spørgsmålet vil være, at Grundtvigs apologetik er *mere* 'klassisk' end 'moderne'.

Dette er da også i forskningen blevet bemærket som kendetegnende for Grundtvigs teologi *i det hele taget*. Blot to eksempler: Det første er den engelske Grundtvig-forsker A. M. Allchin, som i sin indledning til antologien *Grundtvig in International Perspective* giver følgende karakteristik af Grundtvig:

As some of his contemporaries felt, H.L. Martensen for instance, Grundtvig seemed to be a man who belonged more to the middle ages than to the 19th century. He was in some ways a very old-fashioned thinker, and he

³¹ Desværre gælder det også for den hidtil mest indgående undersøgelse af Grundtvigs sandhedsbegreb (Erik Kelstrup, 'Sandhedsbegrebet hos N.F.S. Grundtvig kritisk vurderet ud fra sandhedsteorier i det 20'ende århundredes analytiske og hermeneutiske filosofi', upubliceret ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet 2003), at fikseringen på den kirkelige anskuelse blokerer fortolkningen. Grundtvigs 'mageløse opdagelse' skal partout udgøre det afgørende 'skred', og Kelstrup går så vidt som til at betvivle, at "det sidste [?] store apologetiske skrift fra Grundtvigs hånd 'Om Christendommens Sandhed' overhovedet er apologetisk" (Kelstrup 2003, 263).

constantly referred to himself as an old-fashioned believer, *gammeldags troende*. But no one could deny that as time went by his political options became more and more aligned with those on the left. He combined radical and conservative elements in his make-up in surprising ways. He has a capacity for holding together within himself viewpoints or characteristics which are often thought of as distinct if not opposed to one another.³²

Det andet eksempel er Svend Bjerg, som mod slutningen af sin bog, *Gud først og sidst* fortjenstfuldt rejser spørgsmålet om Grundtvigs *religionsfilosofiske* aktualitet: Hvad kan man stille op med Grundtvigs teologi i en (post)moderne tid? Bjerg svarer ved først at påpege, at Grundtvig befandt sig i en overgangstid:

[Han] stod på en ejendommelig måde med et ben i hver lejr, på én gang utidssvarende og mærkeligt tidssvarende. Hans teologi løber som en modgående understrøm i tiden. Kort sagt, Grundtvig tænkte i før-moderne baner, men som regel uden dermed at blive reaktionær eller ganske anti-moderne. Dette kan studeres på to felter. Grundtvigs position var nok gennemgående før-sekulær, men derfor ikke anti-sekulær, for han havde stor sans for det oplyste krav om menneskelig autonomi, frihed for Loke såvel som for Thor. Frihed frem for alt, når det kom til trossager. Uden frihed for den enkelte til selv at danne sig sine overbevisninger, ender alt i åndløshed. Ser man på et andet område, så tænkte Grundtvig i alt væsentligt før-kritisk, men derfor ikke anti-kritisk, eftersom han gik stærkt i brechen for forskernes ret til at tolke bibelen historisk-kritisk. At knægte den kritiske fornuft ville være halsløs gerning. Men kom det til det centrale, så stod Grundtvig fast på sin ret til at tolke menneskeliv og kristenliv på før-sekulære og før-kritiske præmisser. Kristendommen havde nu engang leveret de afgørende kategorier, og dem skulle man ikke gå fra i lutter leflen for de moderne tider.³³

Bjerg efterlyser i forlængelse heraf ”en religionsfilosofisk refleksion over, hvad der sker i mødet mellem kristendom og religion, teologi og filosofi”. Og så hedder det i endnu et citat:

Grundtvig havde godt fat i det dilemma, teologien står i nu til dags. Teologi kan jo ikke bestå i lutter selvhenvisninger, som lukker selvbekræftende om sig selv. Skal teologi ikke ende som dunkle talemåder, må dens udsagn kunne efterprøves. Teologi gør jo krav på at være videnskab, og derfor må man respektere samtidens fornuftskriterier. Alligevel ligger der i troen en anden fornuft, som udgør en stadig trussel mod simpel fornuft, fordi troen går ud fra den hemmelighed, Gud er som altings grund og mål, Gud først og sidst. Grundtvig indså den uløselige spænding mellem troens egen fornuft og samtidens troløse fornuft, men han tog spændingen

³² Grundtvig in *International Perspective*, ed. by A. M. Allchin, S.A. J. Bradley, N.A. Hjelm and J.H. Schjørring (Århus: Aarhus University Press 2000), 5.

³³ Svend Bjerg, *Gud først og sidst* (Kbh: Anis 2002), 179.

på sig i sit vedvarende forsøg på at formulere troens egen fornuft under stadig respekt for samtidens form for fornuft (180).

Læser man disse citater opmærksomt, og eventuelt mere end én gang, så står det klart, vil jeg mene, at der dels er tale om en noget 'friseret' Grundtvig, dels at de vidner om en vis portion *ønsketænkning* med hensyn til aktualiteten af Grundtvigs apologetiske kristendomstænkning. Hvorom alting er: Jeg tror, at vi i Grundtvig-forskningen endnu har til gode at få den religionsfilosofiske refleksion (af forholdet mellem teologi og kultur, tro og fornuft, etc), som Bjerg med rette efterlyser.

